

Utforskande partnerskap

en kortfattad introduktion

av

Monica Hane och Bengt-Åke Wennberg

Tor Nørretrander har i sina två böcker "Märk världen" och "Världen växer" föreslagit att man språkligt bör skilja mellan en människas "jag" och samma människas "mig". Jaget är den medvetna sidan utifrån vilken man analyserar, resonerar och kommer överens med andra människor om hur det är eller borde vara och utifrån vilket man förklarar och förstår vad som händer.

Migets kunnande kan synliggöras genom ett gemensamt utforskande som kan systematiseras. Denna genomtänkta procedur har vi kallat "utforskande partnerskap". Denna bygger på en utveckling av sk "participatory research" och "partnership research" – ett arbetssätt som tillämpats av bland annat Dorothy Stock Whitaker vid University of York.

Miget är livet och kroppen

Miget omfattar istället alla processer, dvs de flesta, som inte är medvetna. Det är miget som tar initiativ och jaget som censurerar, begränsar och eftertänksfullt analyserar. Det är miget som besitter det största kunnandet och som utväxlar mycket mer information med omvärlden än jaget vet om. Jaget vet således mindre om världen än miget vet och ändå tror vi att det är jaget bestämmer och att planer och överenskommelser baserade på jagets kunskap kan styra handlandet.

Nørretranders uppdelning ger rim och reson till varför många praktiker anser sig ha stora problem med att få erfarenheter från sin vardag respekterade av makthavare och andra yrkesgrupper vilka de är beroende av. Migets kunnande, om det kunde göras synligt, är en stor och outnyttjad potential.

Varför blir något bättre?

I många sammanhang brottas vi med problemet varför något har blivit som det blivit - särskilt om effekterna är en följd av olika typer av mänskliga insatser. Är det matvanorna som tex gör att skolor presterar bättre i skolan och kan skolprestationen därför påverkas av att man förbättrar mathållningen? Kommer arbetslösheten att påverka folkhälsan och skulle denna förbättras om man till varje pris ordnade full sysselsättning?

Finns det ett samband mellan formell kunskap genom skolutbildning och ökad konkurrensförmåga på världsmarknaden och kommer satsningar på kunskapslyft etc att därför bära frukt i form av högre välstånd? Frågorna är många och obesvarade.

Samma typ av frågor finns såväl i praktiken stora som små sammanhang.

I många fall kan tex enskilda människor och grupper se avsevärda resultat och förbättringar om man gör på ett visst sätt och undviker något annat - utan att man egentligen kan förklara varför man lyckas. I ett ofta större antal fall kan man som "gräsrot" redan från början konstatera att de strategier och insatser som föreslås av ledning, politiker eller experter inte har förutsättningar att få framgång i praktiken.

Hur ser argumentationen ut?

Ofta hänvisar man till att man "vet" av praktisk erfarenhet att det blir på ett visst sätt. Detta är säkert sant men frågan är vad som egentligen leder till vad och varför. Ofta är det många olika parallella processer som pågår och man kan lika gärna hävda att mycket annat haft effekt.

Först om man mer precist vet vad i det aktuella fallet som har varit den avgörande påverkansfaktorn så blir det möjligt för personal och ledning att i sitt löpande dagliga arbete stödja en fortsatt positiv utveckling och ta ställning till hur man kan agera i liknande situationer.

Vad som är möjligt för en enskild person att göra påverkas emellertid i hög grad av hur verksamheten organiseras, administreras och prioriteras. Det är därför viktigt att trovärdig information om vilka faktorer som är verksamma kommer fram så att de som ansvarar för organiseringsprocesserna kan fatta mer välgrundade beslut när det gäller sådant som påverkar effektiviteten av det faktiska arbetet på fältet.

Den procedur som man då använder för att klarlägga värdet av vissa arbetsformer etc kallas "utvärdering".

Utvärderingen syftar således inte bara till att avgöra om det som gjorts var bra utan måste också kunna berika diskussionen om verksamhetens arbetssätt, organisation och ledning och vilka nya möjligheter som det finns att underlätta och effektivisera arbetet på fältet så att man minskar arbetsbelastningen, ökar flexibiliteten och förbättrar produktiviteten.

Utvärderingen syftar till att flytta tyngdpunkten från en alltför förenklad diskussion om resurser och prioriteringar, som saknar relevans i det praktiska och erfarenhetsbaserade arbetet, till en mer kvalificerad diskussion om verksamhetens innehåll och arbetssätt - en diskussion i vilken alla kan delta.

En god verksamhet skall naturligtvis baseras på vetenskap och beprövad erfarenhet. Genom ofullständiga och oklara utvärderingar blir emellertid ofta den praktiska erfarenheten åsidosatt och bortglömd. Antingen så att det blir enskilda chefers och andra befattningshavares förutfattade meningar som kommer att dominera eller så att analysen helt kommer att bortse från vad man faktiskt tycker sig veta. Detta gör att de som arbetar på fältet, såväl som kunder och andra i omvärlden, känner sig åsidosatta och kränkta. Utforskande partnerskap söker, på ett annat sätt än traditionella utvärderingar och forskningsprocesser lyfta fram och beskriva denna viktiga erfarenhetsaspekt.

Hur undviker man att erfarenheter bara blir "åsikter"?

Ett stort problem är att erfarenheter lätt blir betraktade enbart som ytterligare en åsikt eller ytterligare ett inlägg i debatten, hur väl grundade de än är, och ges samma vikt som alla andra mera ytligt grundade åsikter.

Samtidigt så är upplevelser och erfarenhet vad de är. De kan inte gärna ifrågasättas. Det faktum att den som har dem måste tro på dem, och anser sig ha välgrundade skäl att göra så, betyder inte att de omedelbart kan ligga till grund för gemensamma analyser och beslut om framtiden.

Vad man "vet" av erfarenhet kan nämligen uttryckas på så många olika sätt. Man kan ha misstolkat vad man varit med om och det man säger kan lätt missförstås. Det man själv menar, har varit med om och kan verifiera, kan missförstås och misstolkas av andra och åsikter kan missbrukas i sammanhang som man inte avsett.

Svårigheten i en utvärdering ligger därför i att urskilja vilka formuleringar av människors erfarenheter och upplevelser som är viktiga och relevanta och därför måste beaktas för framtiden och vilka tolkningar och slutsatser som är triviala och fördomsfulla och inte för frågan framåt.

Utvärderingen måste således utgå från ambitionen att på ett trovärdigt sätt försöka synlig- och begripliggöra den erfarenhet och det kunnande som haft betydelse i de aktuella fall man studerar och bekräfta vad det är som haft betydelse. Självklart måste därvid utvärderingen baseras på vetenskaplig praxis och godtagbara vetenskapliga metoder.

Det finns utan vetenskapligt tänkande och arbetssätt ingen möjlighet att skilja det triviala från det verksamma och göra relevanta erfarenheter och insiktsfullt kunnande rättvisa.

Vad är "vetenskapligt"

Ordet vetenskap är emellertid för många liktydigt med vad som kallas positivistisk praxis, dvs den typ av forskning som ofta görs på läkemedel med kontrollgrupper etc.

"Bara det som kan mätas räknas" hävdar de som ensidigt förespråkar en sådan typ av forskning.

Den stora svårigheten att genomföra en klassisk vetenskaplig utvärdering av vilka faktorer som varit verksamma ligger emellertid normalt inte i möjligheten att mäta om något haft effekt - tex att en viss behandling gjort patienter bättre - utan att kunna lägga upp undersökningen så att det blir mer precist klarlagt och trovärdigt vad det är som skulle kunna få de effekter man ser som önskvärda.

Positivistisk metod leder ofta till alltför omfattande och oprecisa kategorier för att man skall kunna få reda på vad man behöver veta för att handla klokare. Å andra sidan, preciserar man frågan för mycket så blir den positivistiska ansatsen omöjlig och opraktisk att använda.

Det är därför inte en smaksak, eller en forskningsideologisk fråga, vilken uppläggning och vilken forskningsmetod man då väljer eller vilken metod som är "bäst". Vetenskapligheten bestäms inte av metoden utan av om den metod som väljs i det specifika fallet ger ett sådant dataunderlag som gör det möjligt för läsaren att själv räkna ut och tro på att vissa insatser och inte andra leder till vad man vill skall hända.

En förutsättning för att läsaren skall kunna ta denna ställning är att forskaren tydligt skiljer på observationer, som alla kan göra, och egna slutsatser och tolkningar av vad man ser och hur man tror att något blir till. Det är således de tillblivelseprocesser som skall belysas som avgör metoden och hur och vilka data som skall samlas.

Vetenskapligheten ligger i hur väl man förmår "konstruera" undersökandet så att det uppfyller rimliga vetenskapliga kriterier och hur väl man ger läsaren möjlighet att ta egen ställning.

Den ovetenskapliga vetenskapen

I många projekt och studier som måste göras är det av praktiska och kostnadsmässiga skäl omöjligt att genomföra en studie med kontrollgrupper. Den normala variationen i de variabler man skulle behöva studera är så stor att antalet personer som skulle behövas i den studerade gruppen för att finna en statistiskt säkerställd skillnad vida överstiger det antal personer som finns tillgängliga både som försökspersoner och som kontrollgrupp.

Att genomföra en studie där man på förhand kan säga att en effekt eller en skillnad aldrig kommer att kunna visas - även om den finns - är i högsta grad oetiskt och skulle vara ett slöseri med knappa resurser. Det ligger således i forskarens yrkeskunnande att kunna avgöra när och hur en undersökning kan lyckas och när den kan svara på de frågor som ställs.

Det visar sig emellertid att man ofta brister i detta avseende. Man har skaffat sig kunnande på vissa metoder och använder dem oberoende av om man kan få relevanta svar eller inte. Detta är naturligtvis inte god vetenskap även om man rätt använt en vetenskaplig ”metod” eller fört ”vetenskapliga” samtal.

Utforskande partnerskap

Frågan är således om man skall nöja sig med att acceptera att den traditionella och kända forskningsmetodiken inte förmår beskriva och verifiera sådant som människor anser sig ha praktisk erfarenhet av, dvs sådant som ”miget” vet men jaget inte kan uttrycka. Detta är just sådana områden där en utvärdering byggd på utforskande partnerskap skulle kunna vara av värde.

Det skulle föra för långt att här i detalj redogöra för den vetenskapliga bakgrunden eller de resonemang på vilka man förankrar trovärdigheten för utforskande partnerskap. Vi skall istället uppehålla oss något vid den principiella skillnaden i ansats mot traditionella arbetssätt.

Traditionell forskning brukar utgå från att svårigheterna att klargöra vilka faktorer som är verksamma beror på att det är något man inte ”vet” och som måste uppräckas av forskaren.

I utforskande partnerskap är det snarare så att andra vet något mycket väl som forskaren inte vet men måste ta reda på. Skälet är att de som ”vet” saknar relevanta ord och begrepp för att beskriva vad de vet för omvärlden.

Vi kan därför säga att i dessa fall så finns det ett vetande som söker sin beskrivning. Vetandet är osynligt därför att det är uttalat, oformat och inte integrerat med vad man i övrigt vet. Utforskande partnerskap syftar således till att genom samtal, både individuellt och i grupper, med berörda personer ”lyfta fram” och sätta ord på de medverkandes erfarenheter, upplevelser och kunnande så att detta vetande görs tillgängligt och begripligt även för sådana som inte varit med och som inte har samma kunnande och erfarenhet.

Några vetenskapliga knäckfrågor

I detta utforskande uppstår ur vetenskaplig synpunkt två viktiga svårigheter. Den första är av etisk natur och består i att säkerställa att den som lämnar information eller data gör detta i sitt eget intresse och med utgångspunkt från att man själv vill bidra till något som man tycker är meningsfullt och värdefullt. Sagesmännen får således inte luras,

förledas eller manipuleras att säga något som de inte vill yppa.

Upplägget måste därför säkerställa att vad de berörda uttalar, eller på annat sätt bidrar med, inte kommer att skada dem, kränka dem eller kommer att presenteras eller användas på ett sätt som motverkar eller saboterar deras egna intentioner och ambitioner. Berättelserna måste också vara "äkta" och personifierade. De kan inte ersättas med vad andra observerar och berättar eller hur andra uttolkar vad som sker.

Den andra vetenskapliga svårigheten är av metodologisk karaktär. Vill man säkerställa att utsagorna är trovärdiga måste man också kunna säkerställa att en läsare kan skilja på vad som är personernas självständiga uppfattningar och utsagor och vad som är forskarens slutsatser och analyser.

För att hantera detta problem måste forskaren lära sig att respektera sagesmannens integritet och inte "ta över" deras berättelser och tala med deras mun. För att säkra att forskaren inte förleds av sina egna åsikter och tolkningar och därmed förstör utsagornas trovärdighet krävs många viktiga procedurer och kontroller.

Efter varje samtal utarbetas således ett arbetsunderlag där forskaren skriver ner vad denna hört och hur denne uppfattat vad de förda samtalen har handlat om och vad man sagt. Detta arbetsunderlag bearbetas sedan mycket noga. Andra i projektgruppen granskar det kritiskt och materialet diskuteras och justeras av berörda sagesmän i fortsatta samtal allteftersom utsagorna kontrolleras mot annan kunskap och forskning. Processen leder så småningom fram till en text som sagesmän och omvärld uppfattar som korrekt och relevant för vad sagesmännen vill uttrycka.

Poängen med denna omständliga procedur har med "miget" och "jaget" att göra.

Forskaren medverkar genom detta arbete till att omformulera vad berättaren "vet" utifrån sitt "mig", och som bara få inom en snäv krets kan förstå och respektera, till resonemang, ord och begrepp som kan göras gemensamma med vad andra vet och vad som i övrigt är känt inom området. Eftersom det sker en aktiv bearbetning av utsagorna är således texten också forskarens eftersom den är en direkt avspegling av dennes aktiva insats och dennes insikter och kunnande.

Texten är således varken sagesmannens eller forskarens. Den är ett resultat av ett "partnerskap" mellan sagesman och forskare. Utsagorna är därför unikt kopplade till den speciella situation eller det speciella projekt som utforskades eller för att belysa en viss unik tillblivelseprocess.

De får således mening först tillsammans med andra utsagor och det sammanhang från vilket de härstammar. Man kan således inte utan vidare bryta ut dem, hänvisa till dem eller använda dem som "data" i andra sammanhang än i de som de tagits fram ifrån.

Detta hindrar naturligtvis inte att enskilda utsagor refereras och publiceras och att man använder dem för att med hjälp av dem generalisera egna erfarenheter och slutsatser till andra sammanhang. Det står naturligtvis också var och en fritt att, när utvärderingen väl är publicerad, referera, tolka och utnyttja utsagorna på sitt sätt.

Det finns emellertid en brasklapp. Man bör inte lägga in någon annan mening i utsagorna än vad sagesmännen själva gör. Tokningsföreträdet av vad man egentligen vill säga och vad man egentligen menat ligger alltid hos berättaren - ingen annan kan göra anspråk på att veta bättre.